

هنر گره‌چینی چوب بر سقف قلعه‌های قاجاری چهارمحال و بختیاری*

عباسعلی احمدی^۱، مرضیه اصغریان^۲

۱- استادیار باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد (نویسنده مسئول)

۲- دانشجوی کارشناسی‌ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد

چکیده

قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری از جمله یادگارهای ارزشمند دوره قاجار است که تزیینات وابسته به معماری آن همواره جلوه ویژه‌ای داشته است. از جمله این آرایه‌ها تزیینات گره‌چینی چوب است که در قسمت‌های مختلف این قلعه‌ها به کار رفته است. گره‌چینی از جمله هنرهایی است که در انواع تزیینات وابسته به معماری هم‌چون کاشی‌کاری، آجرکاری، گچ‌بری، آینه‌کاری و به ویژه تزیینات چوبی در، پنجره، سقف، ضریح و مواردی از این دست کاربرد داشته است. باتوجه به ناشناخته بودن و کاربرد گسترده تزیینات گره‌چینی چوب در قلعه‌های این استان که بر اجزایی هم‌چون سقف، در، پنجره، شیرسر و ازاره‌ها دیده می‌شود، در این پژوهش تنها گره‌چینی سقف قلعه‌ها، به منظور شناخت نوع گره‌ها، مکان‌های کاربرد و مقایسه تطبیقی، مورد توجه بوده است؛ بر همین اساس پژوهش پیش رو به روش توصیفی- تحلیلی با بهره‌گیری از مشاهدات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. بر اساس عمده نتایج حاصل از این پژوهش، در میان قلعه‌های استان، تزیینات گره‌چینی چوب تنها در سقف قلعه‌های چالستر، دزک، جونقان، شلمزار، سورک و بارده به کار برده شده است. سیزده گره مختلف در تزیینات سقف‌ها به کار رفته که در این میان گره لوزی مربع بیشترین میزان استفاده را داشته و ترکیب هندسی این گره‌ها در سقف فضاهای داخلی به نسبت فضاهای بیرونی، پیچیدگی و ظرافت بیشتری داشته است.

واژه‌های کلیدی: قاجار، قلاع، چهارمحال و بختیاری، گره‌چینی، چوبه‌کاری.

1- Email: a.ahmadi@ut.ac.ir

2- Email: asgharianmarzyeh@yahoo.com

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۲۶ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۰۲)

مقدمه

هنر گره‌چینی از مظاهر بارز تجلی زیباشناختی و جنبه‌های قدسی هنر اسلامی است که همواره در بسترهای گوناگون هنر این دوره کاربرد داشته است. اساس و بنیان این هنر بر طرح‌های هندسی، بر پایه مواردی هم‌چون ریاضیات، ریتم، تکرار، تقارن، ازدیاد، نظم و هماهنگی استوار شده است. گره‌چینی بر چوب که با مواد گوناگون قابل اجرا بود، بی‌تردید از نمودهای شاخص این هنر در عرصه آثار هنری منقول و غیرمنقول اسلامی محسوب می‌شود. این هنر در آثار معماری بر روی درها، پنجره‌ها، ارسی‌ها، سقف بناها، ازاره‌های چوبی و آثار غیر منقول وابسته به برخی بناها هم‌چون منابر، ضریح‌ها و مواردی از این دست دیده می‌شود. به رغم جنبه‌های اهمیت و زیبایی چشم‌گیر، این رسانه هنری در مقایسه با دیگر هنرهای تزئینی وابسته به معماری، کمتر مورد توجه اصلی بوده است. در این بین در ارتباط با تزئینات گره‌چینی سقف چوبی آثار معماری، بنا به دلایل چندی هم‌چون کمی کاربرد سقف‌های چوبی در معماری ایران و وجود نمونه‌های اندک این هنر به دلیل مقاومت کم چوب در برابر عوامل جوی و دیگر عوامل تخریب، اطلاعات اندکی وجود دارد. بر همین اساس در این پژوهش، تزئینات گره‌چینی چوب دوازده قلعه قاجاری استان چهارمحال و بختیاری به عنوان یکی از معدود نمونه‌های باقی مانده این هنر، به منظور شناخت نوع گره‌ها، نقوش هندسی، کمیت و مواد و مصالح به‌کاررفته در آن، مورد توجه قرار گرفته است. این قلاع که از مظاهر بارز تلفیق معماری ایرانی و فرنگی به شمار می‌آید و تزئینات جالب توجهی در خود دارد، به عنوان عمارت محل سکونت خوانین، نقش تاثیرگذاری بر تحولات سیاسی عصر قاجار این منطقه داشته‌اند.

روش پژوهش

پژوهش پیش رو به شیوه توصیفی و تحلیلی در دو مرحله، بررسی‌های میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. در مرحله بررسی میدانی با حضور در محل، تصویربرداری و پیمایش سطوح و فضاهای مختلف، اطلاعات کمی و کیفی پوشش‌های چوبی بناها، ثبت و مستندسازی شده است. در مرحله مطالعات کتابخانه‌ای به منظور شناخت نوع گره‌های

مورد استفاده و مقایسه تطبیقی با یکدیگر و دیگر آثار، از یک‌سو مکتوبات مرتبط با موضوع مورد توجه بوده و از سویی به ترسیم گره‌ها با استفاده از نرم‌افزار کد پرداخته شده است. به‌منظور تحلیل نهایی این آثار، ویژگی‌های آن در قالب جداولی مورد بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

تاکنون مطالعات چندی در ارتباط با قلعه‌های استان چهارمحال و بختیاری انجام شده است. در برخی از این مطالعات که به معرفی کلی معماری و تزئینات قلعه‌ها پرداخته‌اند، کلیه قلعه‌ها مورد توجه بوده (نیکزاد امیر حسینی، ۱۳۵۷؛ آخوندی، ۱۳۷۲؛ فتاحی، ۱۳۸۷) و در برخی دیگر، به شکل موردی به بررسی یکی از قلاع یاد شده پرداخته شده است (فدای‌نژاد، ۱۳۸۱؛ راستی، ۱۳۹۳). دسته دیگر از این تالیفات، مطالعاتی است که در ارتباط با کتیبه‌های آیات قرآنی (طاهری دهکردی، ۱۳۹۴) و تزئینات نقاشی دیواری و حجاری‌های قلعه چالشر (یزدان‌پناه، ۱۳۹۳؛ کیانی و اسماعیلیان، ۱۳۹۶) انجام شده است. در مقاله‌هایی نیز، تحلیل کالبدی و شناخت برخی شاخصه‌های معماری این قلاع و تاثیر آن در پیدایش معماری روستایی و شهر چهارمحال و بختیاری مورد توجه بوده است (آخوندی، ۱۳۷۹؛ نصرالهی، ۱۳۸۴). با توجه به پیشینه پژوهشی عنوان شده، همان‌گونه که مشخص است تاکنون در ارتباط با ویژگی‌های تزئینی مورد استفاده در سقف‌های چوبی این قلاع مطالعه مستقلی صورت نگرفته و پژوهش پیش‌رو نخستین نمونه از این دست محسوب می‌شود.

گره، گره‌چینی و گره‌سازی

گره عبارت است از مجموعه‌ای از اشکال مختلف غالباً هندسی که در یک کادر مشخص به طور هماهنگ در کنار هم قرار گرفته باشد. کادر گره مرکب از مجموعه‌ای از اشکال هندسی است که به هریک از آنها آلت گره می‌گویند، واحد کار در گره‌چینی آلت گره است (زمرشیدی، ۱۳۶۵: ۵۵). هر گره در زمینه یا قاب مخصوص به خود محدود می‌شود؛ بدین‌شکل که به وجود آمدن شکل گره از به‌وجود آمدن زمینه آن جدا نیست (شعرباف، ۱۳۸۵: ۹). طراحی گره‌ها معمولاً دارای دو

برای ایجاد کار شاخص و زیباتر از ابزارزنی و ایجاد نقش خطی بر روی سطح آلت‌های چوبی استفاده می‌کنند (میرصالحیان، ۲۰:۱۳۹۵). این هنر در دوران صفوی در شکل‌های بسیار زیبای گره‌سازی و منبت رایج گشت (زمرشیدی، ۱۳۸۴:۱۱۰). گره‌سازی در چوب به دو شیوه منبت‌کاری و مشبک‌کاری معمول است. از گره‌های معمول در معماری در منبت نیز استفاده می‌شود. ولی انواع گره‌های معمول در مشبک‌کاری اصول و ضوابط خاص خود را دارد و با انواع گره‌های بنایی متفاوت است (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۳۵). در صورتی که برش‌ها به صورت منحنی باشند به آن فواره‌بری می‌گویند که بسیاری از مراحل ساخت آن همانند گره‌چینی است.

انواع گره‌سازی

گره‌سازی دو نوع ساده و ترکیبی است. گره‌سازی ساده از برش چوب‌های سازنده آلات گره بر حسب نقشه و طرح و سپس با ایجاد اتصالات بین آن‌ها به وجود می‌آید و گره‌سازی ترکیبی، از ترکیب آلات با عوامل دیگری چون لقط که می‌تواند از شیشه، ورقه‌های شفاف فایبر گلاس، ورقه‌های فلزی و چوب باشد، ساخته می‌شود (امرای، ۱۳۸۳:۷۷). این گروه گره‌ها به گره‌های درودگران موسوم است. در هنر گره‌چینی اتصال آلات به کلاف‌ها و کلاف‌ها به چارچوب به سه شیوه انجام می‌شود:

الف - اتصال به وسیله مادگی یا ساختن فاق در کلاف و زبانه در آلات. اندازه فاق و زبانه نسبت به ظرافت کار بین چند میلی‌متر تا ۳ سانتی‌متر ساخته می‌شود؛ سپس هردو با سریشم آغشته و با چکش به انتهای آلت دارای زبانه کوبیده می‌شود تا زبانه در فاق کلاف، خوب نشست کند و پس از خشک شدن سریشم، مرکز اتصال دو قطعه به وسیله مته سوراخ می‌شود و میخ دابل چوبی آغشته به سریشم در سوراخ کوبیده می‌شود تا آلت جزم و جفت به کلاف بچسبد و جای بازی نداشته باشد (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۳۵). با ترکیب چند آلت، یک شکل هندسی تشکیل می‌گردد که به آن لقط گفته می‌شود (میرصالحیان، ۲۰:۱۳۹۵).

ب - اتصالات کوم: در این شیوه یک طرف آلت به اندازه چند میلی‌متر زبانه می‌شود و در کلاف نیز به همان اندازه، مادگی درمی‌آورند تا پس از آغشته شدن به سریشم هر دو

ویژگی است؛ یکی آن که آلت‌ها منحصر به آلت گره باشند و دیگر، چنان‌چه طرح گره را در کنار آن تکرارکنند، آلت‌های گره یکدیگر را کامل کنند و زمینه بزرگ‌تری ایجاد نمایند (پاکدامن، ۱۳۹۲:۱۴۸).

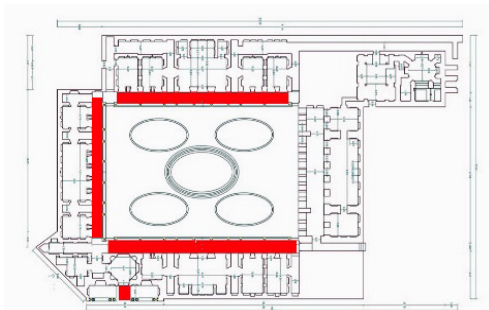
منظور از گره‌چینی مرحله ترسیم و ثنوری کار بوده و مرحله عملی اجرا را گره‌سازی می‌گویند. در حقیقت گره‌سازی تزیینات هندسی است که با قواعد مشخصی رسم می‌شود. اصطلاحاً اگر دو یا چند جسم با یک عمل یا به یک وسیله به یکدیگر اتصال یابند، قطعه پدید آمده دارای گره خواهد بود. این شیوه ساخت و تزیین آثار هنری از حدود سده چهارم هجری قمری به شکل منسجم و گسترده در بناهای اسلامی و آثار گوناگون به کار رفته است (ابن عباسی و مقتدایی، ۱۳۹۴:۴۰). گره‌سازی در معماری در آرایه‌های تزیینی هم‌چون آجرکاری، گچ‌بری، کاشی‌پزی، کاشی زیررنگی، هفت‌رنگی، سفال‌سازی، کاشی و آجر، معرق‌کاری، حکاکی بر سنگ، آینه‌کاری و نقاشی مورد استفاده بوده است (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۵۵).

در هنر گره‌سازی پایه اصولی، ترسیم چندضلعی‌های هندسی بر دوائر است که خود سبب پیدایش چندضلعی‌های منظمی می‌شود (السعید و پارمان، ۱۳۶۳:۱۱). در گره‌چینی زمینه‌های ساده‌ای نیز وجود دارد که از ترسیم گره‌های آن‌ها اصطلاحاً گره‌های مادر به وجود می‌آیند. ترسیم گره‌های ساده از طریق جدول‌بندی-شطرنج‌بندی-مثلث‌بندی و ایجاد مربع‌ها، لوزی‌ها، مربع‌مستطیل‌ها و چندضلعی‌های منظم بر سطح آن‌ها به وجود می‌آید (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۵۵).

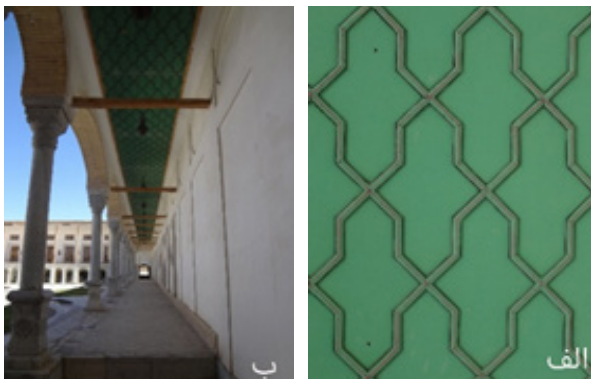
گره‌سازی بر روی چوب به صورت ساده تنها با پیوستن آلت‌ها یا به صورت ترکیب‌یافته از آلت و لقط انجام می‌گرفته و از قرن ۵ هـ ق به بعد این‌گونه هنری در بناهای گوناگون مذهبی و کاخ‌ها و سراهای بزرگ به چشم می‌خورد (یاوری، ۱۳۸۷:۱۳۹). در این فن براساس طرح منظم، قطعات چوبی به شکل مشخص که هم بخش آذینی کار است و هم بخش زیرساخت، آماده و سپس این قطعات با اتصالات چوبی به هم وصل می‌شود (کریمیان، ۱۳۹۶:۱۴۰). گره‌چینی با رسم الگوی مناسب از روی طرح اصلی برش‌ها از چوب‌هایی با ضخامت و عمق یکسان صورت می‌گیرد و در صورت تمایل

حمامی بوده که با بنای ستوده مشترکاً استفاده می‌شده است. تزیینات بنا بسیار گسترده بوده و شامل آجرچینی، حجاری، کاشی‌کاری هفت‌رنگ و فیروزه‌ای و منبت، معرق و گره‌چینی چوبی است.

تزیینات گره‌چینی چوب این بنا در سقف ورودی اصلی و سقف ایوان‌های جبهه‌های شرقی، غربی و جنوبی حیاط دیده می‌شود (تصویر ۲). گره زیرسقف ورودی اصلی از بندرومی با صفحه فلزی به رنگ سبز و بندهای چوبی قرمز به مساحت ۱۹/۶۰ مترمربع تشکیل شده است (تصویر ۳-الف). این گره از گره‌های بسیار متداول بوده و به طور معمول در قاب‌سازی سقف اتاق خانه‌های اشرافی مورد استفاده بوده است (شفایی، ۱۳۸۰:۱۸۷). سقف اتاق‌ها، فاقد تزیینات بوده و تنها در سقف ایوان‌های سه جهت شرق، غرب و جنوب حیاط، گره‌چینی دیده می‌شود (تصویر ۳). تزیینات سقف این ایوان‌ها، گره رومی سبزرنگ چوبی با بندهای قرمز به مساحت ۱۰۱/۸۶ مترمربع است (تصویر ۳-ب).

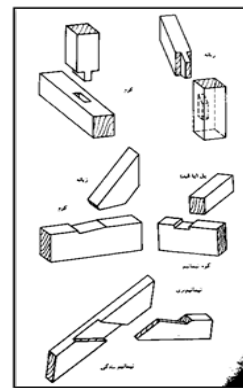
تصویر ۲: جایابی تزیینات گره‌چینی چوب در سقف‌های قلعه خدارحم خان (نگارندگان، ۱۳۹۷).

تصویر ۳: گره‌چینی‌های سقف قلعه خدارحم خان چالستر (نگارندگان، ۱۳۹۷).

جزم و جفت در هم فرو بروند و در محل، آلت و کلاف را به یکدیگر می‌کنند. پس از به وجود آمدن یک قطعه بزرگ، به همین شیوه کلاف به چارچوب متصل می‌گردد. این شیوه، استحکام شیوه قبلی را ندارد اما امروزه بیشتر معمول است (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۳۵).

ج - اتصالات به وسیله نیمانیم: در این شیوه نیمی از ضخامت آلات برداشته شده و به اندازه این ضخامت کلاف نیز به شکل خزانه گود می‌شود. سپس هردو با سریشم به هم چسبیده و می‌خکوب می‌شود تا جای بازی و حرکت نداشته باشد. اتصال کلاف به چارچوب نیز به همین شیوه انجام می‌گیرد. این اتصال از نوع قبلی مقاوم‌تر است اما به پای شیوه اولی نمی‌رسد (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۳۵) (تصویر ۱).

تصویر ۱: انواع اتصالات (زمرشیدی، ۱۳۶۵:۳۵).

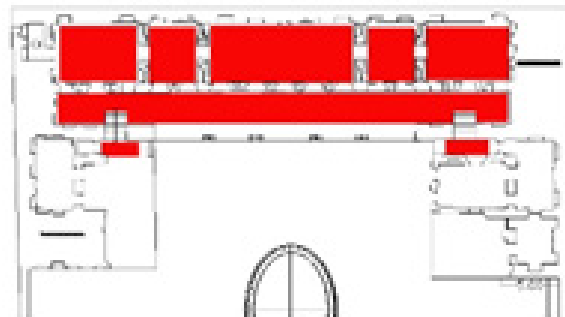
بررسی تزیینات گره‌چینی سقف قلعه‌ها قلعه خدارحم خان چالستر

قلعه خدارحم خان به همراه قلعه ستوده، مجموعه قلعه چالستر را تشکیل می‌دهد. این مجموعه به دوره قاجاری تعلق داشته (یزدان‌پناه، ۱۳۹۳:۳۰) و از دو قلعه یاد شده و یک سردر ورودی مشترک تشکیل شده است. چالستر در ۶ کیلومتری شهرکرد قرار دارد. قلعه خدارحم خان در قسمت جنوبی این مجموعه قرار گرفته و با پلانی مستطیل‌شکل، حدود ۳۴۰۰ مترمربع وسعت دارد. خان‌نشین آن در ضلع شمالی واقع شده و دارای سه ایوان در جهت‌های جنوب و شرق و غرب است. در پشت هر کدام از ایوان‌ها، اتاقی قرار دارد و انتهای ایوان شرقی به ورودی قلعه ستوده ختم می‌شود. این قلعه دارای

سقف پاگرد پلکان طبقه اول که به طبقه دوم منتهی می شود با گره شش داوودی از جنس فلز یشمی رنگ با بندهای چوبی قرمز و مشکی به مساحت ۹/۱۸ متر مربع تزئین شده است (تصویر ۵-الف). تزئینات زیرسقف ایوان سراسری بنا پنج قسمت بوده و به صورت قرینه کار شده است (تصویر ۵-ی). صفحه اصلی تمام تزئینات از فلز با بندهای چوبی است. گره وسط با نقش بازوبندی به رنگ سبز با بندهای سرمه ای به مساحت ۳۵/۴۰ مترمربع بوده و در قسمت مرکزی آن شمشه بیضی شکلی به عنوان نقطه تقارن این تزئینات، با نقوش گیاهی و حیوانی جلب توجه می کند (تصویر ۵-ب). گره مجاور آن شش داوودی به رنگ آکر (خردلی روشن) به مساحت ۲۶ مترمربع است (تصویر ۵-ج). گره های ابتدایی و انتهایی ایوان در انتهای شرقی و غربی سقف ایوان از گره های خفته راسته به رنگ آبی کبالتی با بندهای طلایی به مساحت ۴۴/۲۰ مترمربع کار شده اند (تصویر ۵-د).

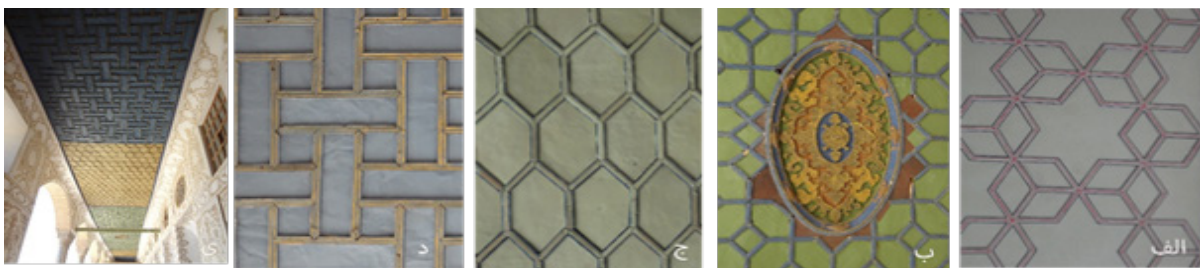
قلعه ستوده چالستر

این بنا در پشت قلعه خدارحم خان واقع شده و در سال ۱۳۲۳ هـ.ق با تلفیقی از معماری ایرانی و اروپایی ساخته شده است (راستی، ۱۳۹۳:۴۶). این بنا نیز پلانی مستطیل شکل و حیاطی بزرگ دارد که در مرکز آن حوض سنگی بزرگی وجود داشته و قسمت اعیانی (خان نشین) بنا در جبهه شمالی واقع شده است. قلعه دارای دو طبقه بوده و طبقه بالا دارای پنج اتاق با ایوانی سراسری است. تزئینات بنا شامل گچ بری، منبت کاری، نقاشی بر روی گچ و چوب، قواره بری، معرق کاری، آینه کاری، کاشی کاری معقلی و حجاری است. در این قلعه سقف هشت مکان دارای تزئینات گره چینی چوب است که شامل سقف پاگرد پلکان شرقی و غربی، سقف ایوان سراسری (ایوان کردی) و پنج اتاق می شود (تصویر ۴).

تصویر ۴: جایابی تزئینات گره چینی چوب در سقف های قلعه

ستوده (نگارندگان، ۱۳۹۷).

تصویر ۵: گره چینی سقف ایوان خانه ستوده (نگارندگان، ۱۳۹۷).

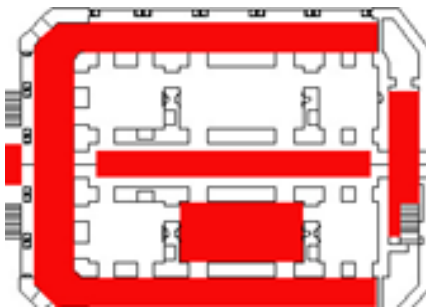
است که نقش های کناری به صورت قرینه تکرار شده و گره وسط بند رومی یا موج، از جنس چوب گردو به مساحت ۱۲ مترمربع (تصویر ۶-ب) و گره های کناری از هشت و مربع جعفری به مساحت ۱۸/۹۶ متر مربع است (تصویر ۶-ج).

پنج اتاق اصلی به این ایوان راه دارند. تزئینات زیرسقف اتاق پنج دری یا سفره خانه که همانند خط تقارن در وسط چهار اتاق دیگر واقع است، دارای حاشیه ای با نقوش بازوبندی مربع از جنس چوب گردو به مساحت ۲۹/۸۶ مترمربع (تصویر ۶-الف) است که قسمت میانی آن متشکل از سه قسمت

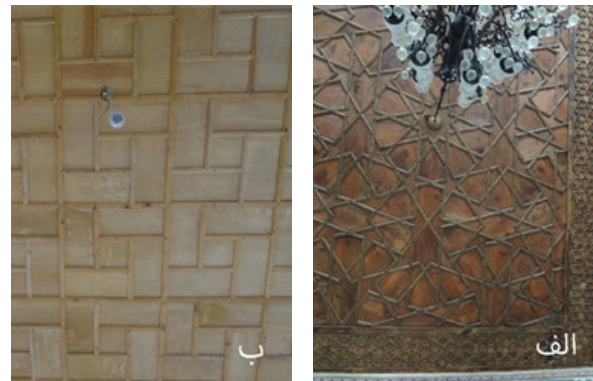
تصویر ۶: نقوش گره‌چینی سقف اتاق‌های قلعه ستوده (نگارندگان، ۱۳۹۷).

گردیده و توسط علی‌قلی خان سردار اسعد در سال ۱۳۱۸ هـ.ق با مساحتی در حدود ۱۴۰۰۰ مترمربع ساخته شده است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۴۰). آن چه امروزه از بنا باقی مانده، بنایی مستطیل‌شکل با گوشه‌های پخ به صورت دو طبقه است. هر دو طبقه دارای راهرویی مرکزی و طویل است که در هر طرف راهرو، سه اتاق وجود دارد. اتاق‌ها به یکدیگر و ایوان راه دارند. در این بنا تزیینات متنوع و متعددی هم‌چون حجاری، گچ‌بری، آینه‌کاری، نقاشی و انواع هنرهای صناعی بر روی چوب هم‌چون منبت، معرق و گره‌چینی وجود دارد. با توجه به نوشته‌های جهانگردان این تزیینات در زمان خود بسیار چشمگیر بوده و با بهترین بناهای ایران از جمله کاخ گلستان و بناهای شاخص غربی قابل مقایسه بوده است (دالمانی، ۱۳۷۸: ۶۸۰ و ۷۲۶). در دهه‌های گذشته براساس عوامل گوناگون به ویژه تخریب‌های عمدی، کلیه تزیینات بنا تخریب و در حال حاضر براساس مستندات، دوباره‌سازی شده‌است (میراث فرهنگی، ۱۳۸۵: ۱). در این بنا پنج منطقه، شامل سقف ورودی اصلی، سقف پلکان ورودی بنا، سقف راهروی مرکزی، سقف اتاق آینه، سقف پلکان ورودی زیرزمین و سقف ایوان سراسری (U شکل) دارای گره‌چینی است (تصویر ۸).

تصویر ۸: جایابی گره‌چینی چوب در سقف‌های قلعه جونقان (نگارندگان، ۱۳۹۷).

در گوشه حاشیه‌های سقف اتاق‌های پنج‌دوری (تصویر ۶-د) و دو دوری (تصویر ۶-ی) هواکش‌هایی به صورت مشبک فلزی با نقش اسلیمی قرار گرفته و در چهارگوشه قسمت میانی آیات «نصر من الله و فتح قریب» و «انا فتحنا لک فتحا مبینا» ایجاد شده است. تزیینات اتاق‌های جانبی پنج‌دوری که به اتاق‌های دو دوری نیز شناخته می‌شوند، هم‌چون فرش دارای حاشیه و ترنج بوده که گره حاشیه شش در شش داوودی چوبی به مساحت ۱۳/۲ متر مربع و مرکز آن ترنج‌مانند با گره ده تند دانه بلوط به مساحت ۲۷/۰۴ مترمربع که در چهارگوش آن هواکش‌هایی به صورت مشبک‌های فلزی کار شده است و بر روی ترنج وسط نقوش گیاهی با رنگ طلایی نقاشی شده است (تصویر ۷- الف) اتاق‌های شرقی و غربی با گره خفته‌راسته (حصیری) از جنس چوب به مساحت ۷۲/۲۴ مترمربع مزین و به تازگی مرمت شده‌اند (تصویر ۷- ب).

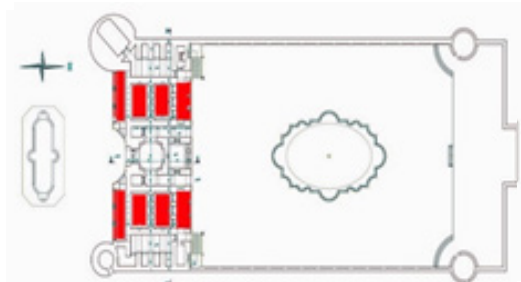
تصویر ۷: تصاویر گره‌چینی سقف اتاق‌های دودوری و منتهی الیه شرقی و غربی (نگارندگان، ۱۳۹۷).

قلعه جونقان

این قلعه در ۳۸ کیلومتری شهرکرد در شهر جونقان واقع

قلعه دزک

قلعه دزک در جنوب شرقی روستای دزک در ۳۵ کیلومتری جنوب شرقی شهر کرد واقع گردیده است (امینی، ۱۳۸۴: ۱۸). بنا توسط لطفعلی خان امیرمفخم بختیاری با تأثیرپذیری از معماری اروپایی در سال ۱۳۲۵ ساخته شده است. وسعت این قلعه با مساحت ۵۰۷۶ متر مربع و دارای دو طبقه است. طبقه همکف و اول بنا، دو ایوان در قسمت شمالی و جنوبی دارد که نور لازم را برای اتاق‌های مجاور، زیر برجی، سفره خانه، آینه‌خانه و اتاق‌های جنبی دیگر فراهم می‌کند. پلان بنا دارای تقارن بوده و در طبقه دوم آن سفره‌خانه، تالار ورودی، آینه‌خانه با اتاق‌های جانبی قرار دارد. سفره‌خانه قلعه دارای تزیینات گچ‌بری و نقاشی‌های زیبایی است. در کنار سفره‌خانه اتاقی به نام اتاق آینه وجود دارد. این اتاق شباهت زیادی به اتاق آینه قصرهای اروپایی داشته و در حال حاضر قسمت‌هایی از آینه‌های آن فرو ریخته است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۵۴). به طور کلی تزیینات بنا نقاشی روی گچ، حجاری، آجرکاری، کاشی‌کاری معقلی، آینه‌کاری و تزیینات چوبی معرق، مفتول‌کاری روی چوب و گره‌چینی در سقف‌ها است. این موارد شامل سقف ایوان‌های شمالی و جنوبی و چهار اتاق در طبقه اول (تصویر ۱۱) و سقف ایوان‌های شمالی و قسمت‌هایی از سقف تالار ورودی، سفره‌خانه، سقف اتاق آینه و سقف اتاق‌های جانبی اتاق آینه است (تصویر ۱۲). در تزیینات زیرسقف ایوان‌های ورودی جنوب‌غربی و شرقی، ایوان و اتاق شمال‌غربی طبقه اول، سکوه‌های انتظار تالار غربی، پیش‌فضای بالکن و ایوان شمال‌غربی، بالکن‌های جنوب، جنوب‌شرقی و جنوب‌غربی طبقه دوم از گره‌چینی با نقش لوزی مربع قهوه‌ای‌رنگ به مساحت ۱۷۰/۹۷ مترمربع استفاده شده است.

تصویر ۱۱: جایابی گره‌چینی چوب در سقف‌های طبقه اول قلعه دزک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

سقف ورودی اصلی حیاط (تصویر ۹-الف) با گره لوزی مربع پوشانده شده و سقف پلکان ورودی بنا، با گره مستطیل مربع به ابعاد ۸/۷۰ مترمربع (تصویر ۹-ب) کار شده است. سقف ایوان سراسری (تصویر ۱۰-الف)، سقف راهرو اصلی ساختمان، سقف ورودی زیرزمین، با گره هندسی لوزی مربع (تصویر ۱۰-ب) پوشانده شده که مجموعاً با سقف ورودی اصلی، مساحت ۳۱۸/۴۸ متر مربع را تشکیل داده است. اتاق آینه آن دارای حاشیه با گره هندسی بازوبندی مربع به ابعاد ۱۸/۹۶ مترمربع است و وسط آن با گره هندسی هشت و مربع جعفری در مساحت ۲۱/۳۵ مترمربع (تصویر ۱۰-ج) مزین گردیده است.

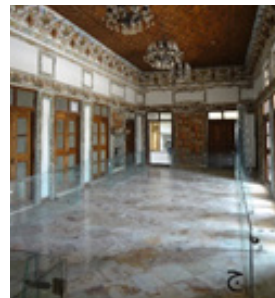

تصویر ۹: گره‌چینی سقف ورودی‌های قلعه جونقان (نگارندگان، ۱۳۹۷).

تصویر ۱۰: گره‌چینی سقف در قلعه جونقان (نگارندگان، ۱۳۹۷).

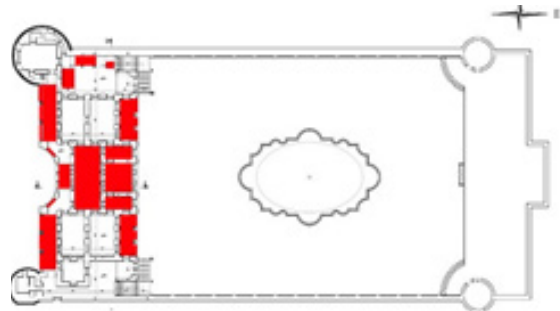
طبقه دوم توجه بیننده به زیرسقفی زیبا و مزین به گره شمسه هشت و طبل آلت لقط به رنگ قهوه‌ای در مساحت $1/80$ مترمربع جلب می‌شود (تصویر ۱۴-الف). زیر سقف اتاق آینه در طبقه دوم از گره هشت جعفری در مساحت ۱۸ متر مربع با آینه کار شده است (تصویر ۱۴-ب). زیر سقف سفره‌خانه هم‌چون پنج‌دری قلعه چالستر، حاشیه‌ای از گره طبل در طبل (طبل خفته و راسته) به مساحت $14/05$ متر مربع وجود دارد. مشابه این گره در کاشی‌کاری‌های بارگاه امام رضا (ع) (شفایی، ۱۳۸۰: ۸۳) نیز دیده می‌شود. قسمت میانی گره‌چینی سقف از گره بند رومی به مساحت $31/19$ متر مربع (تصویر ۱۴-ج) تشکیل شده است. در پیش‌فضاهای اتاق آینه که به صورت قرینه در دو سمت آن واقع شده‌اند، گره لوزی مربع به رنگ زمینه سبز با بند قرمز و سفید در مساحت $14/28$ متر مربع کار شده است (تصویر ۱۴-د).

تصویر ۱۴: گره‌چینی سقف طبقه دوم قلعه دزک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

قلعه سورک

قلعه سورک در حاشیه منطقه کوهستانی روستای سورک در فاصله ۴۲ کیلومتری شهر قرار دارد و ساخت آن را به نصیرخان ملقب به سردار جنگ نسبت داده‌اند. قلعه دارای دو ورودی است که یکی از ورودی‌ها به خان‌نشین و دیگری به

تصویر ۱۲: جایابی گره‌چینی چوب در سقف‌های طبقه دوم قلعه دزک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

در طبقه اول، اتاق جنوب غربی با گره لوزی مربع به رنگ قهوه‌ای با بندهای حاشیه مشکی با مساحت $20/16$ مترمربع (تصویر ۱۳-الف)، اتاق شمالی با گره لوزی به رنگ قهوه‌ای و بندهای حاشیه مشکی در مساحت $14/62$ مترمربع (تصویر ۱۳-ب)، ایوان و اتاق شمال شرقی با گره مستطیل به رنگ قهوه‌ای در مساحت $30/08$ متر مربع و اتاق جنوب شرقی با گره مستطیل قهوه‌ای رنگ با بندهای حاشیه مشکی در مساحت $20/16$ متر مربع (تصویر ۱۳-ج) تزئین گردیده‌اند.

تصویر ۱۳: گره‌چینی سقف طبقه اول قلعه دزک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

با گذر از پله‌ها و رسیدن به ورودی قسمت شمال‌غربی

الف

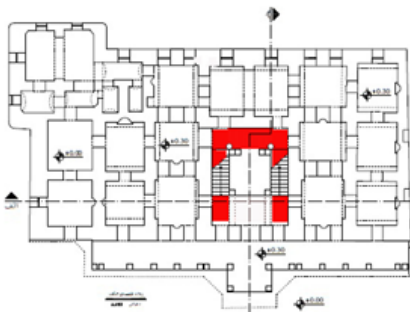

تصویر ۱۶: گره‌های به‌جای مانده در قلعه سورک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

قلعه شلمزار

شهر شلمزار در ۴۰ کیلومتری شهرکرد واقع است. نجف قلیخان ملقب به صمصام‌السلطنه پس از جنبش مشروطیت به مقام صدر اعظمی ایران رسید و جهت سکونت خود در این شهر قلعه‌ای ساخت (آخوندی و زمانی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۱). این قلعه در بافت شهر قرار داشته و دارای دو طبقه بوده است.

طبقه اول دارای اتاق‌های متعددی است. بنا دارای ایوان سراسری با ستون‌ها و دو ستون‌های حجاری شده است. قسمت اعظم تزیینات بنا از بین رفته و تنها حجاری‌ها، قسمت محدودی آجرچینی و گره‌چینی باقی مانده است. گره‌چینی بر سقف‌های چوبی در دو قسمت سقف پلکان مابین طبقات و زیرپله‌ای باقی مانده است (تصویر ۱۷).

تصویر ۱۷: جایابی گره‌چینی چوب در سقف‌های قلعه شلمزار (نگارندگان،

۱۳۹۷).

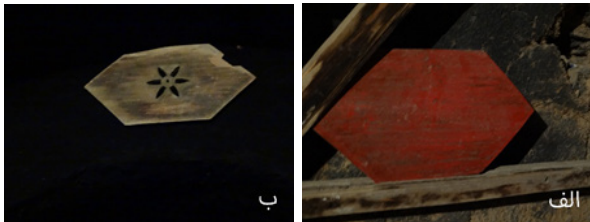
هشتی و سپس حیاط بنا می‌رسد. خان‌نشین این قلعه از دو طبقه تشکیل شده است. طبقه بالا که مورد استفاده خان و مهمان‌های درجه یک بوده، دارای تالار محوری مرکزی است که در دو طرف تالار، چهار اتاق مشابه قرار دارد. در این قلعه تزیینات گچ‌بری، حجاری، کاشی‌های معرق و درهای چوبی معرق‌کاری شده، وجود داشته که قسمت اعظمی از این آثار تخریب شده‌اند. در حال حاضر تزیینات گره‌چینی چوب، تنها در سقف تالار محوری و دو اتاق جانبی آن دیده می‌شود (تصویر ۱۵)

تصویر ۱۵: جایابی گره‌چینی چوب در سقف‌های قلعه سورک (نگارندگان، ۱۳۹۷).

سقف اتاق میانی به مساحت ۵۹ متر مربع (تصویر ۱۶- الف) و سقف اتاق‌های جانبی دارای هنر گره‌چینی است. در این قسمت‌ها، گره‌های لوزی از جنس چوب و قاب‌ها، فلزی هستند. اتاق کناری اتاق میانی به مساحت ۲۵ مترمربع (تصویر ۱۶- ب) نسبت به سقف اتاق انتهایی که دارای مساحت ۱۸ مترمربع است (تصویر ۱۶- ج)، دارای سقفی نسبتاً سالم‌تر است.

خوانین نگهداری می‌شود و بنا به گفته آن‌ها تمامی سقف‌ها از تزیینات گره‌چینی برخوردار بوده است. با توجه به بقایای برخی قاب‌های شش‌ضلعی، احتمالاً گره مورد استفاده در برخی از سقف‌ها، گره شش در شش بوده است.

تصویر ۱۹: قاب‌های به‌جای مانده از سقف قلعه بارده (نگارندگان، ۱۳۹۷).

تحلیلی بر گره‌چینی‌های سقف

مطالعه و بررسی طرح گره‌چینی سقف قلعه‌های چالستر (خدارحم‌خان و ستوده)، جونقان، سورک، شلمزار، بارده و دزک (جدول ۱)، نشان‌دهنده کاربرد سیزده گره متفاوت در هفت قلعه یاد شده است. این گره‌ها شامل گره‌بند رومی (موج)، بازوبندی، شش در شش، خفته و راسته، شش در شش داوودی، ده تند دانه بلوط، بازوبندی مربع، هشت و مربع جعفری، مربع لوزی، مستطیل مربع، طبل در طبل، شمسه هشت و طبل آلت لقط است.

در قلعه خدارحم‌خان تنها گره بند رومی در مترای ۱۲۱/۴۶ مترمربع و در قلعه ستوده هفت‌گره مختلف در ۲۸۸/۰۸ متر مربع که در مجموع دو قلعه چالستر، ۴۰۹/۵۴ متر مربع را تشکیل می‌دهد، به کار رفته است. در قلعه جونقان پنج‌گره گوناگون در ۳۶۷/۴۹ مترمربع، در قلعه دزک هفت‌گره متفاوت در ۳۳۵/۳۱ مترمربع، در قلعه شلمزار یک گره با دو تزیین متفاوت در ۳۵/۱۲ مترمربع و در قلعه سورک تنها گره لوزی در ۸۴ مترمربع کار شده است. در قلعه بارده نیز تمام گره‌ها و تزیینات سقف‌ها تخریب شده است. چنان‌چه مشخص است در برخی قلعه‌ها تنوع گره‌ها زیاد بوده و به پنج تا هفت گره رسیده و در برخی دیگر تنوع کمتری دیده شده و تعداد آن به یک یا دو گره محدود شده است. با توجه به بررسی‌های انجام شده، این مسئله ارتباطی با میزان اهمیت، ابعاد و مکان قرارگیری قلعه‌ها نداشته؛ بلکه در نتیجه تخریب‌های صورت گرفته در برخی از این قلاع، صورت گرفته است.

سقف پلکان مابین دو طبقه دارای گره‌های لوزی مربع از جنس چوب و رنگ شده، به مساحت ۲۶.۳۲ متر مربع است (تصویر ۱۸-الف) و قسمت زیرین محل تلاقی پلکان، دارای گره لوزی مربع است. وسط هر یک از قاب‌ها، میخکوبی با نقش چلیپایی به کار برده شده است. این گره به مساحت ۸.۸ متر مربع کار شده است (تصویر ۱۸-ب). در سقف ایوان‌ها تنها قاب دورتادور به‌جای مانده و قسمت وسطی کاملاً تخریب شده است (تصویر ۱۸-ج).

تصویر ۱۸: گره‌چینی سقف قلعه شلمزار (نگارندگان، ۱۳۹۷).

قلعه بارده

روستای بارده در فاصله ۵۰ کیلومتری شهرکرد واقع است. این قلعه توسط محمدحسن‌خان و داراب‌خان از خوانین چهارلنگ بختیاری در دو باب قرینه و مشابه که در یک برج و بارو قرار دارند، حدود ۱۲۷۸ سال هجری قمری (۱۱۰:۱۳۸۵). این قلعه درحاشیه روستای بارده قرار داشته و دارای اتاق‌ها و قسمت‌های جانبی بسیاری است که متأسفانه بیشتر تزیینات بر اثر شرایط جوی آسیب دیده‌اند. قسمت اندرونی قلعه دارای پنج‌دری و اتاق‌های جانبی است. در حال حاضر قسمت‌های محدودی از تزیینات نقاشی دیواری، معرق‌کاری و گره‌چینی سقف این قلعه باقی مانده است (تصویر ۱۹). این بنا امروزه توسط نوادگان این

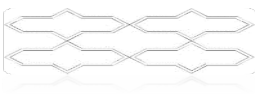
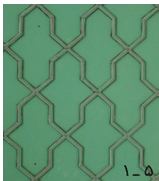
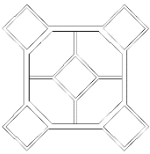

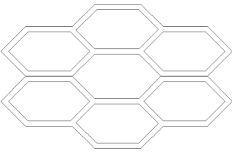
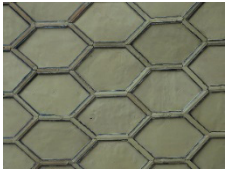

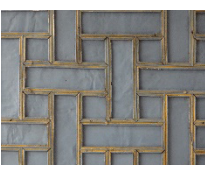
مربع لوزی و در فضاهای طبقه دوم که اتاق‌های تشریفاتی و پذیرایی قرار داشته، از گره‌های پیچیده‌تر استفاده شده است. این مسئله به نوعی در فضاهای نیمه باز، هم‌چون ایوان‌ها و فضاهای بسته‌ای هم‌چون اتاق‌ها نیز دیده می‌شود؛ هر چند گره‌های مورد استفاده در فضاهای باز به نسبت فضاهای بسته، ساده‌تر است. با توجه به تأثیرات مخرب شرایط آب و هوایی بر تخریب سقف فضاهای بیرونی در مقایسه با فضاهای درونی، به نظر می‌رسد یکی از دلایل پیدایش چنین خصوصیتی در کنار عواملی هم‌چون شأن کاربران، ساده‌سازی امر مرمت در مواقع لزوم بوده است.

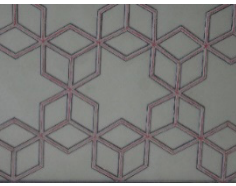
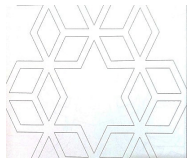

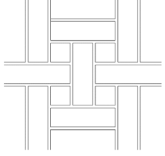

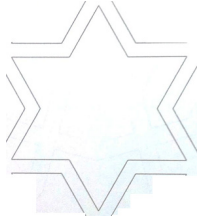
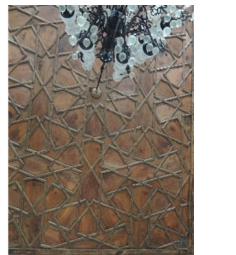
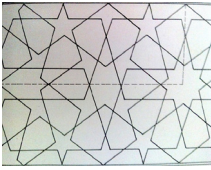

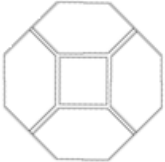

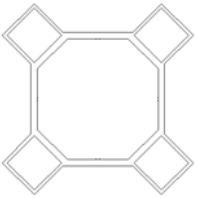

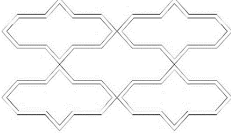

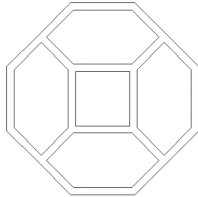
از لحاظ مواد مورد استفاده در گره‌چینی‌ها می‌توان آن‌ها را به سه دسته تقسیم کرد؛ گره‌های تماماً چوبی، گره‌های تشکیل شده از چوب و فلز و در نهایت گره‌های ترکیب یافته از آینه و چوب. همان‌گونه که در جدول شماره ۱ نشان داده شده است، به نظر می‌رسد گره‌های مورد استفاده در سقف فضاهای بیرونی و نیمه‌باز با زمینه فلز و بندهای چوبی بوده و گره‌های مورد استفاده در فضاهای بسته و داخلی به طور کامل از چوب و در یک نمونه معدود از آینه و چوب بوده است.

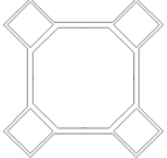
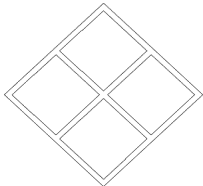
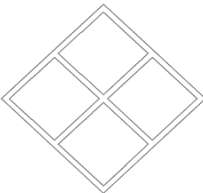

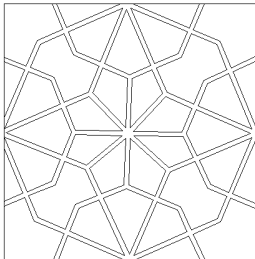
در ارتباط با کمیت نوع گره‌های مورد استفاده (جدول ۲)، گره‌هایی هم‌چون هشت و جعفری، لوزی مربع و بند رومی (موج)، هر کدام با کاربرد در سه قلعه، بیشترین میزان استفاده را داشته است. گره‌های شش در شش، لوزی، بازوبندی مربع نیز با استفاده در دو قلعه، در رده بعد قرار دارند. گره‌های شمسه هشت و طبل، طبل در طبل، مستطیل مربع، ده تند دانه بلوط، خفته راسته و بازوبندی، هر کدام با استفاده در یک قلعه، کمترین میزان کاربرد را داشته‌اند.

نگاهی کلی بر گره‌چینی‌های یاد شده نشان‌دهنده آن است که اکثر گره‌های مورد استفاده در ردیف گره‌های ساده قرار دارند؛ مسئله‌ای که در اکثر مناطق رویه‌های معمول در گره‌چینی سقف‌ها بوده است. با توجه به نمودار شماره ۱، گره‌هایی هم‌چون شمسه هشت و گره ده تند دانه بلوط که در زمره پیچیده‌ترین گره‌های به کار رفته در این قلاع قرار دارند، کمترین میزان استفاده را نشان می‌دهند. گره لوزی مربع نیز به عنوان یکی از ساده‌ترین گره‌ها، بیشترین کاربرد را داشته است. از طرف دیگر به نظر می‌رسد ارتباط معناداری بین نوع گره و مکان قرارگیری آن وجود داشته است؛ بدین شکل که در فضاهای طبقه همکف گره‌های ساده‌ای چون مستطیل و

جدول ۱: بررسی نقوش گره‌چینی در سقف قلعه‌های مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۳۹۷).

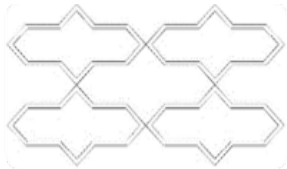

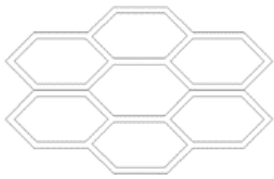
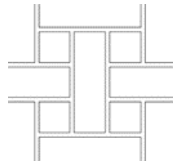
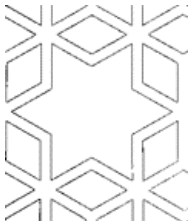

شماره	نام قلعه	محل گره در بنا	جنس گره	آلت گره	طرح گره	تصویر گره
۱	قلعه خدارحم خان	سقف سردر و ایوان	چوب - فلز	بندرومی		
۲	قلعه ستوده چالستر	سقف میانی ایوان طبقه دوم	زمینه: فلز گره: چوب	بازوبندی		
۳	قلعه ستوده چالستر	سقف ایوان طبقه دوم	زمینه: فلز گره: چوب	شش در شش		
۴	قلعه ستوده چالستر	سقف ایوان طبقه دوم	فلز با بندهای چوب	خفته و راسته		

		شش در شش داوودی	فلز	سقف پاگرد	قلعه ستوده چالستر	۵
		خفته و راسته	چوب	سقف اتاق‌های تک‌دری	قلعه ستوده چالستر	۶
		شش در شش داوودی	چوب	حاشیه سقف اتاق دو دری طبقه دوم	قلعه ستوده چالستر	۷
		ده تند دانه بلوط	چوب	سقف اتاق دو دری طبقه دوم	قلعه ستوده چالستر	۸
		بازوبندی مربع	چوب	حاشیه تالار پنج دری طبقه دوم	قلعه ستوده چالستر	۹
		هشت و مربع جعفری	چوب	سقف تالار پنج دری طبقه دوم	قلعه ستوده چالستر	۱۰
		بند رومی	چوب	سقف پنج دری طبقه دوم	قلعه ستوده چالستر	۱۱
		بازوبندی مربع	چوب	حاشیه اتاق آینه	قلعه جونقان	۱۲

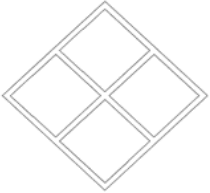
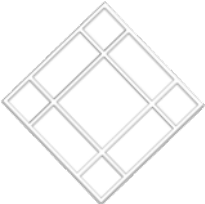

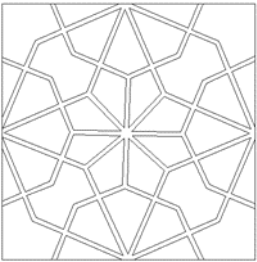
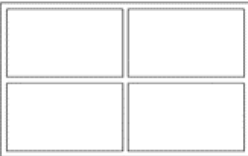
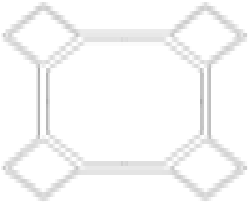
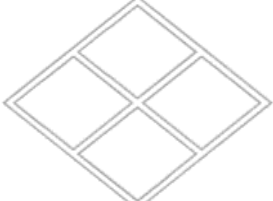
		هشت و مربع جعفری	چوب	سقف اتاق آینه	قلعه جونقان	۱۳
		مربع لوزی	چوب	سقف راهروی داخلی	قلعه جونقان	۱۴
		مربع لوزی	چوب	سقف ایوان	قلعه جونقان	۱۵
		مستطیل مربع	چوب و فلز	سقف پاگرد پلکان ورودی	قلعه جونقان	۱۶
		طبل در طبل	چوب	حاشیه سقف سفره‌خانه طبقه دوم	قلعه دزک	۱۷
		بند رومی (موج)	چوب	سقف سفره‌خانه و ایوان مرکزی طبقه دوم	قلعه دزک	۱۸
		شمسه هشت و طبل آلت لقط	چوب	سقف اتاق طبقه دوم	قلعه دزک	۱۹
		مربع لوزی	چوب	سقف پیش فضا طبقه دوم	قلعه دزک	۲۰

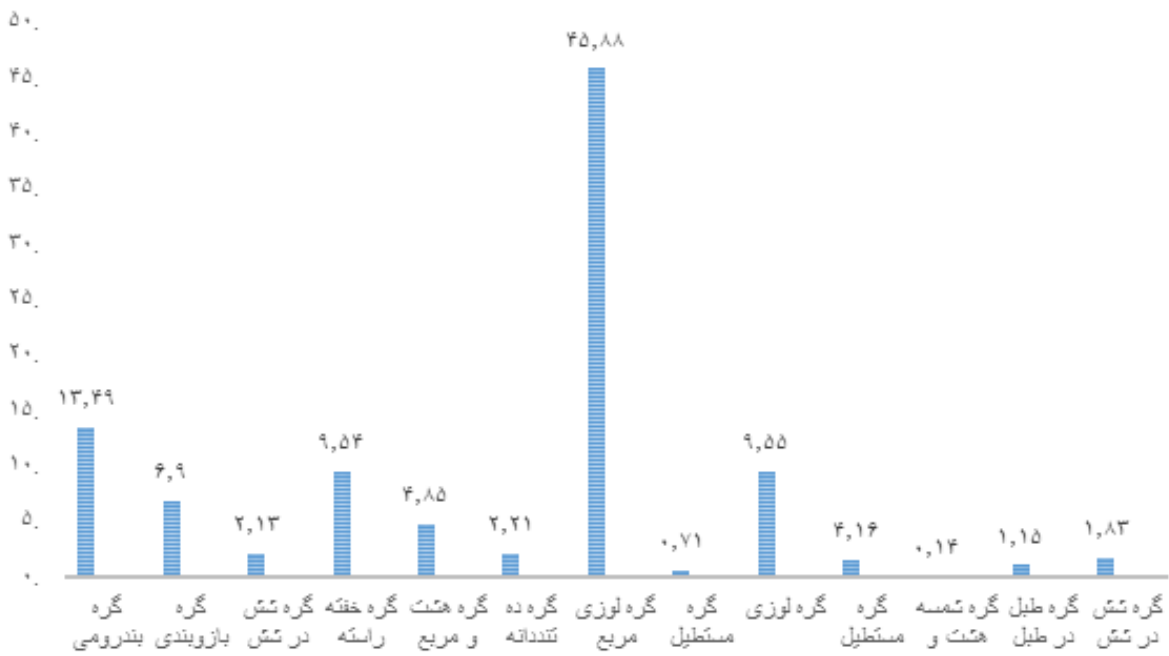
		مربع لوزی	چوب	سقف اتاق‌های طبقه اول	قلعه دزک	۲۱
		مستطیل	چوب	سقف اتاق‌ها و ایوان طبقه اول	قلعه دزک	۲۲
		هشت و مربع جعفری	آینه و چوب	سقف اتاق آینه طبقه دوم	قلعه دزک	۲۳
		لوزی	چوب	سقف اتاق طبقه اول	قلعه دزک	۲۴
		لوزی	چوب و فلز	سقف اتاق‌ها	قلعه سورک	۲۵
		لوزی مربع	چوب	سقف پلکان	قلعه شلمزار	۲۶
		لوزی مربع	چوب	سقف زیر پلکان	قلعه شلمزار	۲۷
		شش در شش	چوب	—	قلعه بارده	۲۸
		شش در شش	چوب	—	قلعه بارده	۲۹

جدول ۲: مطالعه نقوش گره‌چینی‌های مشترک در قلعه‌های مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۳۹۷).

شماره	قلعه سورک	قلعه شلمزار	قلعه بارده	قلعه خدارحم خان چالستر	قلعه ستوده چالستر	قلعه جونقان	قلعه دزک	نقش هندسی
۱				*	*		*	
۲					*	*		
۳			*		*			
۴					*			
۵					*			
۶					*			
۷					*	*		

	*	*				*		۸
		*						۹
	*							۱۰
	*							۱۱
	*							۱۲
	*							۱۳
	*						*	۱۴

نمودار ۱: میزان کاربرد گره های مختلف در قلعه های مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۳۹۷).

نتیجه گیری

با توجه به بررسی صورت گرفته از میان دوازده قلعه قاجاری استان چهارمحال و بختیاری، تنها در قلعه های ستوده، خدارحم خان، جونقان، شلمزار، سورک، بارده و دزک، هنر گره چینی بر سقف های چوبی دیده می شود؛ هرچند با توجه به مشابهت هایی که در زمینه سایر تزیینات این قلاع دیده می شود، احتمالاً سایر قلعه ها نیز دارای گره چینی در سقف بوده که در نتیجه عوامل گوناگون، امروزه اثری از آن ها باقی نمانده است. هم چنین گره چینی سقف قسمت هایی از دو قلعه چالستر و جونقان که با توجه به طرح های گذشته انجام شده، مربوط به مرمت های زمان معاصر است. در مجموع سیزده گره مختلف از جنس چوب، چوب و فلز، چوب و آینه شامل گره بند رومی (موج)، بازوبندی، شش در شش، خفته و راسته، شش در شش داوودی، ده تند دانه بلوط، بازوبندی مربع، هشت و مربع جعفری، مربع لوزی، مستطیل مربع، طبل در طبل، شمسه هشت و طبل آلت لفظ در سقف قلعه های مورد بررسی، شناسایی گردید. در این میان گره لوزی با ۴۵ درصد بیشترین میزان کاربرد و گره شمسه هشت و طبل با کمتر از یک درصد، کمترین میزان کاربرد را داشته است. تنوع، نوع،

سادگی و پیچیدگی گره های مورد استفاده، ارتباط تنگاتنگی با مکان کاربرد و شأن کاربران آن داشته است.

پی نوشت ها

- منظور از مادگی یا فاق، فرورفتگی ایجاد شده در لبه چوب جهت قرار دادن زبانه یا پیش آمدگی قطعه چوب دیگر، به منظور اتصال آن دو است.
- منظور از کوم شیار با مقطع مربع مستطیل است که جهت جای دادن زبانه، کاربرد دارد (امرای، ۱۳۸۳: ۱۹۰).

فهرست منابع

- آخوندی، اردشیر. (۱۳۷۲). قلاع استان چهارمحال و بختیاری، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما دکتر سوسن بیانی، دانشگاه تهران.
- آخوندی، اردشیر. (۱۳۷۹). «نقش قلعه در پیدایش و شکل گیری معماری روستایی و شهری چهارمحال و بختیاری»، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران ارگ بم. تهران: سازمان میراث فرهنگی: ۹۰-۱۷۷.

- آخوندی، اردشیر؛ زمانی پور، بابک. (۱۳۸۵). *سیمای میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری در چهارمحال و بختیاری*. تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی.
- ابراهیمی، طاهره، معین فارسانی، حمیدرضا؛ رئیسی، مهرداد؛ طاهریور، محمدرضا؛ محمدی، محراب؛ عسگری سوادجانی، بهمن؛ صادقی، حیدر؛ پرناک، پیمان؛ رئیسی دهکردی، فرهاد؛ ایل بیگی پور، شاهین؛ هادی پور، مصطفی؛ شفقت دهکردی، محمد مهدی؛ ملکوتی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). *سیمای فرهنگ و طبیعت استان چهارمحال و بختیاری*. تهران: کریم خان زند.
- ابن عباسی، ادریس؛ مقتدایی، علی اصغر. (۱۳۹۴). *هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران*. تهران: جمال هنر.
- السعید، عصام؛ پارمان، عایشه. (۱۳۶۳). *نقش های هندسی در هنر اسلامی*. مترجم: مسعود رجب نیا. تهران: سروش.
- امرایی، مهدی. (۱۳۸۳). *ارسی پنجره های رو به نور*. تهران: سمت.
- امینی، حمید. (۱۳۸۴). *در همسایگی آسمان*. اصفهان: حافظ.
- پاکدامن، آرزو. (۱۳۹۲). *آموزه های معماری ایران در دوره اسلامی*. تهران: سیمای دانش.
- راستی، فرزانه. (۱۳۹۳). «بررسی مجموعه بناهای تاریخی چالشر در دوره قاجار و پهلوی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد.
- رنه دالمانی، هانری. (۱۳۷۸). *از خراسان تا بختیاری*. جلد دوم. غلامرضا سمیعی. تهران: طاووس.
- زمرشیدی، حسین. (۱۳۶۵). *گره چینی در معماری اسلامی و هنرهای دستی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- _____ (۱۳۸۴). *معماری ایران مصالح شناسی سنتی*. تهران: آزاده.
- شعرباف، اصغر. (۱۳۸۵). *گره و کاربندی*. تهران: سبحان نور.
- شفایی، جواد. (۱۳۸۰). *هنر گره سازی در معماری و درودگری*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- طاهری دهکردی، معصومه. (۱۳۹۴). «تحلیلی بر کتیبه نگاری آیات قرآنی در قلعه چالشر استان چهارمحال و بختیاری (از دوره قاجاریه)». *نگارینه هنر اسلامی*. ش ۷ و ۸: ۸۳-۶۹.
- عسگری، بهمن و همکاران. (۱۳۹۴). *سیمای فرهنگ و طبیعت استان چهارمحال و بختیاری*. تهران: کریم خان زند.
- فتاحی، قاسم. (۱۳۸۷). *چهارمحال و بختیاری در عهد افشاریه*. تهران: سامان دانش.
- فدایی نژاد، سمیه و سعید جعفری. (۱۳۸۱). «خانه ستوده»، پایان نامه کارشناسی، استاد راهنما زهره بزرگمهری. مرکز آموزش عالی میراث فرهنگی.
- کریمیان، معصومه. (۱۳۹۶). *منبت در روزگار تیموریان*. اصفهان: گلدسته.
- کیانی، مریم؛ اسماعیلیان، زهرا. (۱۳۹۶). «بررسی نقاشی ها و حجاری های قلعه چالشر»، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران معاصر. تهران: دانشگاه شهید بهشتی: ۱۶-۱.
- میر صالحیان، صدیقه. (۱۳۹۵). *قواره بری در بناهای تاریخی ایران*. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
- نصرالهی، فرشاد. (۱۳۸۴). *قلاع استان چهارمحال و بختیاری*. اولین جشنواره دانشجویی معماری و شهرسازی دانشگاه هنرهای زیبای دانشگاه تهران. تهران: فرهنگستان هنر.
- نیکزاد امیرحسینی، کریم. (۱۳۵۷). *شناخت سرزمین چهارمحال*. اصفهان: ربانی.
- یآوری، حسین. (۱۳۸۷). *آشنایی با چوب و هنرهای مرتبط با آن*. تهران: سوره مهر.
- یزدان پناه، حسن. (۱۳۹۳). *یک خانه در نقش*. اصفهان: گلدسته.

The Art of Wooden Gereh-chini on the Castles Roof of Chahar Mahal and Bakhtiari*

Abbas Ali Ahmadi¹, Marziyeh Asgharian²

1- Assistant Professor of Archaeology, Shahrekord University (Corresponding Author)

2- MSc of Archaeology, Shahrekord University

Abstract

Castles of Chahar Mahal and Bakhtiari province are among the most valuable memorials (monuments) of Qajar dynasty and their archeological_ related ornament always have special manifestation. One of these ornaments is trelliswork of wood that has been used in different parts of these castles. Trelliswork is the art that has been used in archeological_ related ornaments such as tiling, brick working, molding, mirror working and especially wooden decoration of doors, windows, roofs, shrines and similar cases. Considering this unknown art and the extensive usage of wooden trelliswork ornaments in castles of Chahar Mahal and bakhtiari in roofs (ceilings), doors, windows, valves and skirtings, in this research, the trelliswork of castles roof is merely considered for recognizing different sorts of nodes, using places and adaptive comparison; so this study has been done by analytic_ comparative method with field observation and data collection. According to the findings among the castles of province, wooden trelliswork ornaments were only used in the ceiling of Chaleshtor, Dezak, Jonaghan, Shalamzar, Surk and Bardeh castles. Among 13 different kinds of nodes used in ceilings' ornaments Lozenge_ square node had the most function and geometrical composition of these nodes and complexity and intricacy in internal spaces than external ones.

Key words: Qajar, Castles, Chahar Mahal and Bakhtiari, Gereh-chini, Woodwork.

1- Email: a.ahmadi@ut.ac.ir

2- Email: asgharianmarzyeh@yahoo.com

*(Date Received: 2018/12/17 - Date Accepted: 2019/04/22)